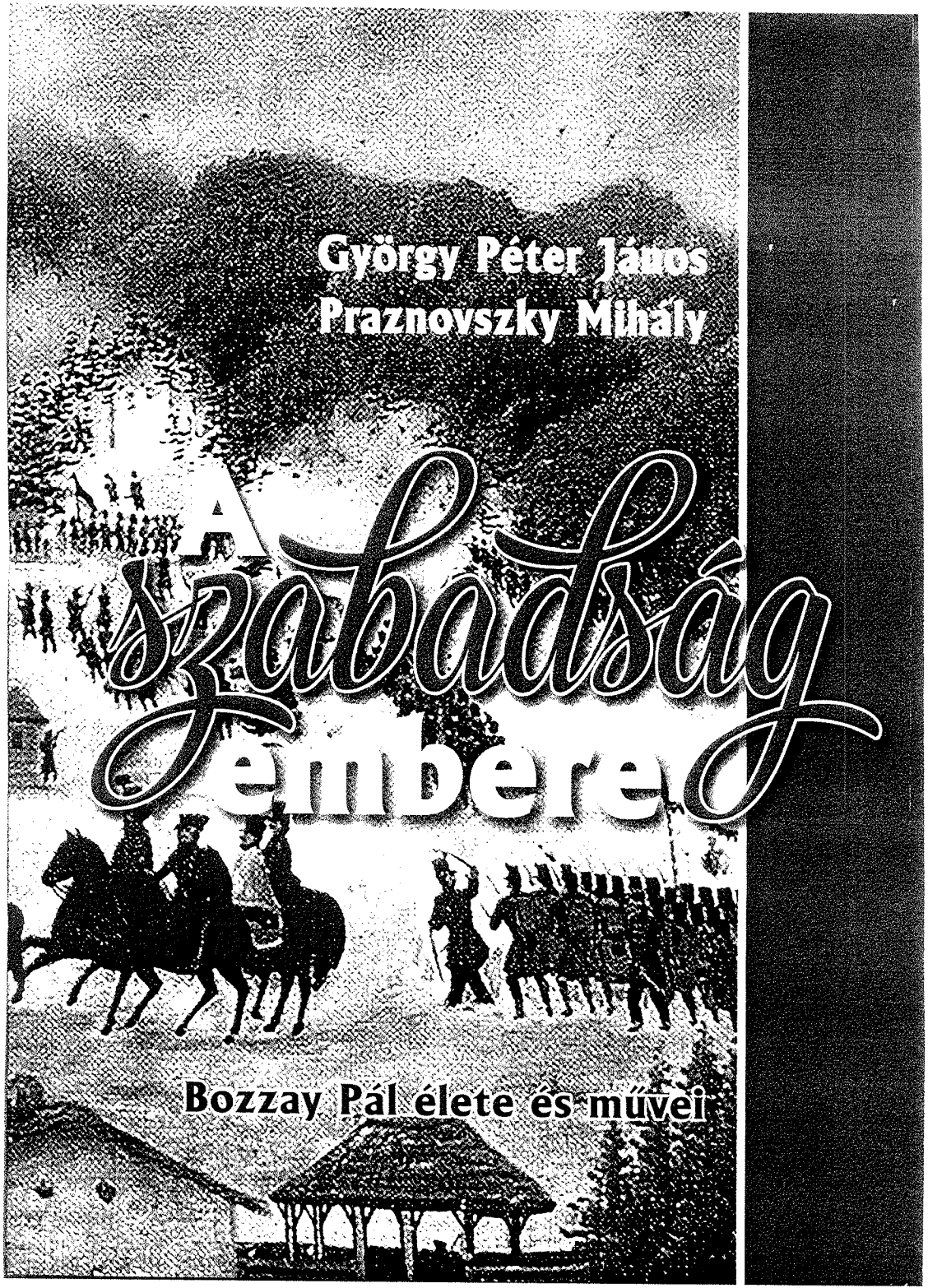
György Péter János
Praznovszky Mihály
A Szabadság embere
Bozzay Pál élete és művei

Előszó

Sehol máshol, csak Zánkán, ezen a Balaton-parti településen lehet megjelentetni Bozzay Pál összes művét. A település önkormányzata az első támogatást kérő szóra az ügy mellé állt. Nem véletlenül. Hiszen ennek a tragikus sorsú ifjúnak (22 évesen halt meg) szülőföldje ez a táj, itt élt, s itt halt meg. Sírja is a falu temetőjében található. A korábbi évtizedekben is sokat foglalkoztak a helyiek emlékének a megőrzésével, s így került neve is az iskola falára. Ráadásul 2008-ban előkerült bibliáját is az iskolában őrzik. Élete és költészete a ifjúság számára mintaadó érték.

De minden milyen viszonylagos: pár éve volt csak az alkotásra, s abból másfelet a magyar szabadságharc csatamezőin töltött, kettőt pedig idegen földön, besorozott katonaként, büntetésül a haza szolgálatáért. Ennyi idő alatt, ily viszonyok között vajon milyen életmű alakulhatott ki? Pontosan olyan, amilyen az élete: töredezett, szaggatott, magasra emelkedő és eltűnő.

Hogy milyen költő volt? Vagy lehetett volna? Egy vers mindmáig megmaradt tőle, bár nem is tudja, aki hallgatja, hogy ő szerző. Ez a Holdas éjjel. Aki fellapozza a könyvünket, és elolvassa, már a megzenésítésére is emlékszik. De ennél többre volt hivatott. Különös helyzet: fogsága idején, a mérhetetlen szenvedések és alkotásra egyszerűen alkalmatlan körülmények között írja az egyre jobb verseit. Ha az olvasó összeveti a verseit vele egy időben indulókkal és hazai körülmények között publikálók műveivel, akkor nekünk ad igazat: messze a kortársai fölé emelkedett. Zalár, Mentovich Ferenc. Losonczi László, Bulcsu Károly, Sükei Károly, Dalmady Győző, Lauka Gusztáv, Szilágyi Sándor verseivel vannak tele a korabeli lapok. Mind az átlag színvonal alattiak. Még a sokat publikáló Szász Károly, vagy éppen akkor verseket író Gyulai Pál, vagy a nagy Petőfi-epigon Lisznyay Kálmán sem közelíti meg Bozzayt. Talán Tompa, s persze mindenek előtt

Arany János adja a mértéket. Nem véletlenül sóhajtott fel tehát Arany – a könyvünket nyitó idézetben olvasható -, meghallván Bozzay halálhírét. Ne merengjünk tehát azon, mivé fejlődhetett volna, érjük be azzal, ami van, és tudatosítsuk: milyen nagy értéke ez az életmű a magyar irodalomnak s a mindenkori magyar olvasónak!

Az olvasó mindezen érzelmileg túlfűtött szavak igazolását megtalálja a kötetben. Tegye mérlegre: 47 vers, két próza és 36 levél! Eddig ez a hagyaték. Nem mondjuk, hogy egyedülálló dráma az övé. Társai közül Vasvári Pál szintén töredéket hagyott hátra, Sükei Károly csakúgy. És mégis mindannyian milyen sokat tettek azért, hogy ez a haza európai nemzetté váljon majd.

A kötet kiadását a zánkai György Péter János kezdeményezte, aki egyetemi szakdolgozatát Bozzay költészetéből írta, igaz abban elsősorban poétikai elemzéseket készített. Most lehetősége volt szerzőtársával utánaeredni a meglévő életműnek, s kutatásuk eredményeként tíz publikálatlan és négy, folyóiratokban megjelent, eddig ismeretlen és kiadatlan vers került elő, és egy ismeretlen próza is. Sikerült gazdag jegyzetapparátussal feltárni ezek szövegét s az új ismeretek révén még nyitottabbá vált ez a rövid életút.

Közel sem mondjuk, hogy ez a teljes, ez a végleges életmű. Csak remélni lehet, hogy a sors még ad kezünkbe Bozzay-műveket, emlékeket. S akkor majd még teljesebb könyvet vehet kezébe a jövő olvasója.

A szabadságharc 170-ik évfordulójára időzítették a zánkaiak a kötet megjelenését. De minden évfordulótól függetlenül, mindig szólni kell a hősökről, a márciusi fiatalokról, minden időben példázattá kell lenniük. Zánka ebben az erkölcsi példamutatásban mindenképpen elöl jár. Köszönet érte.

És köszönet mindazoknak, akik segítették a munkánkat. Köszönet illeti Lipthay Endrét, az Országos Széchenyi Könyvtár kézirattárának vezetőjét a kutatás segítéséért. Sokat segített Juhász Judit könyvtári osztályvezető (Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém), aki valósággal kinyomozta a fontos könyvészeti források meglétét. Segített Miklós Tamás korábbi kutatási eredményeinek átengedésével, T. Horváth Lajos zánkai iskolaigazgató pedig támogató, szervező munkájával.

Szép és igényes munkát végzett Bucsy Balázs a könyv megtervezésével, tipográfiai megszerkesztésével, miként remek munkájáért dicsérhetjük a megyei irodalmi emlékek kiadásának nagy támogatóját, a Prospektus Nyomdát, Szentendrei Zoltán tulajdonossal az élen.

Vagyis közös munka ez. Olyan hangulatú volt, mint amilyen lehetett 1848 márciusa, amikor egy kővágóörsi ifjúnak megjelent az első verse pár nappal a forradalom kitörése előtt Jókai Mór lapjában, s amikor Bozzay Pál megérezhette, hogy nagy idők cselekvő hazafia lehet.

Szekeres Károly dombormüve Bozzay Pál emlékére a zánkai iskola falán

KI VOLT BOZZAY PÁL?

Arany János 1852. október 1-jén Nagykőrösről a következő sorokat írja Tompa Mihálynak: „Kerényi meghalt! Bozzai Pali meghalt! Miért nem halunk meg mindnyájan! „Az boldog, aki meghal, mint ezek, / Ki mélyen nyugszik föld alatt."[1]

Arany mély elkeseredettsége és pesszimizmusa mellett az is érzékelhető a szövegből, hogy Bozzay Pálról, a márciusi ifjak köréhez tartozó költőről mint közös jó ismerősről, közéjük tartozóról tesz említést. Nem ismert, hogy Arany János honnan szerzett tudomást Bozzay júniusban bekövetkezett haláláról. Ha máshonnan nem, akkor a Budapesti Viszhang július[2] elején megjelent nekrológjából minden bizonnyal.

Szilágyi Virgil, a lap tulajdonosa és szerkesztője változtatás nélkül közölte Lévay Józsefnek, a halott költő barátjának és hagyatéka gondozójának hozzá írt levelét. Feltételezhető, hogy Arany figyelemmel kísérte a Budapesti Viszhang számait, talán azért is, mert a lap elődjében, a Figyelőben ő maga is publikált.[3]

A megemlékezés teljes szövegének idézését indokolja, hogy a Bozzayról szóló szűkös irodalom minduntalan visszatérő állításainak a fenti írás az egyik eredeti forrása. Lévay, a szeretett barát és diáktárs jól ismerte Bozzayt, ő az egyetlen szemtanú, akitől a költő jelleméről és külsejéről bármit is megtudhatunk. „Egy gyászhírről is értesítelek. Meglehet, találkozik egy-két olvasód, kit talán érdekelni fog. Bozzai Pál, egy legszebb reményekkel biztató fiatal költői tehetség f. évi június hó 24-én múlt ki Zánkán, Veszprém megyében.[4] Bizonyosan, te magad is kevéssé ismered e nevet, ha csak a Phoenix[5] első kötetében megjelent egyik költeményéről talán eszedbe nem jut. De azok, kik őt közelebbről ismerték, okvetlen oly költői tehetséget látnak elenyészni vele, mely maradandó becsű költői művekkel fogta volna gazdagítani irodalmunkat. Azonban az ő élete életnek igen rövid, szenvedésnek igen hosszú volt. Forradalom kezdetén lépe föl legelőször a Jókai által szerkesztett Életképekben, s mindjárt első költeménye[6] oly figyelmet gerjeszte némely avatott olvasónál, hogy Arany maga Petőfit képzelé Bozzai Pál álnév alatt. Petőfi pedig felkereste a szerény ifjút, előre buzdítás bizodalmára méltatá.

A forradalom árja magával sodorta őt is. Fegyvert adott azon kézbe, mely egyedül lant pengetésre volna teremtve. Egy külön fátuma volt, egy külön szerencsétlenség, melyre isten talán csak egyedül az ő boldogságának eltiprását bízta. De én soha sem láttam gyönge ifjúban oly márványkeménységű lelket, melyre nem bírt állandó nyomot vágni sem az öröm, sem a szenvedés, nem láttam oly béketűrőt – mondhatnám egykedvűt – az élet minden változásai közt. Örökké csendes volt, mint a folyam ott, ahol a legmélyebb.

A forradalom óta csak mostanában – június elején térhetett haza – meghalni. Tökéletes otthonossággal bírt a német és francia irodalomban, jártassággal az angolban is. Katonáskodása alatt naplóját egy ízben francia nyelven írta, káplárságnál feljebb nem vihette sem a cs. k. hadseregben, sem a forradalmiban, mely utóbbi valóban példa nélküli.

Kárnak tartanám, ha világot látott néhány gyönyörű dala s a kéziratban maradottak feledékenységbe mennének. Elmémben forog megkísérteni azoknak egy füzetkében kiadását. Legközelebbi alkalommal küldök lapodba egy költeményét. Addig pedig közöld hamar elhunyt barátom

1. Arany János összes művei, XVI. kötet, Levelezése II. kötet (1852-1856) S.a.r. Sáfrán Györgyi, Budapest, 1982. Akadémiai kiadó, 98. old.
2. A lap így írta a nevét!
3. A magyar sajtó története II/1. 1848-1867, (Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla), Bp., 1985, Akadémiai, 446. old.
4. Helyesen: Zala megyében, mert Zánka akkor még oda tartozott.
5. Vándor vagyok... = Losonczi Phoenix 1.k. Pest, 1851, 209. old.
6. Adjatok egy jó szót = Életképek, 1848. márc. 5., 10. sz. 306. old.

haláláról ezt a néhány sort és kívánj porainak velem együtt csendes nyugalmat! Lévainak"[7]

Bozzay Pál írásai életében egy kivétellel (*Vándor vagyok...*) a Jókai által szerkesztett Életképekben jelentek meg. A liberális demokrata irányzatú lap tulajdonosával, Frankenburg Adolffal Jókai 1847. március 31-én írt alá szerződést azt vállalva, hogy 1849. július 1-ig ő végzi a lap „szellemi kiállítását". A segédszerkesztők Pálffy Albert és Berecz Károly voltak, Sükei Károly írta a lap törekvéseit az olvasóközönség elé táró cikket. Petőfi Sándor a meginduló munka irányáról így számolt be Arany Jánoshoz 1847 augusztusában írt levelében: „Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni. Miért az Életképekben? Mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mind azokat számítom, kik valódi szabadelvűek, nem szűkkeblűek, merészek, nagyot akarók, azon fiatal Magyarországnak, mely nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni. Szóval az Életképek a legnekünkvalóbb orgánum...én ezért híttalak az Életképekhez."[8] Ebbe a lapba, ilyen szerzőgárda tagjaként megjelenni a teljesen ismeretlen és csak 19 éves Bozzay Pálnak nemcsak megtiszteltetés és egyben elismerés volt, de gyermekkora óta dédelgetett és egyáltalán nem titkos vágyainak csodálatos beteljesülése is.

A forradalmat követően Petőfi hivatalosan is a lap szerkesztői közé lépett. A két régi barát és harcostárs, Jókai és Petőfi között azonban az események sodrában politikai nézetkülönbségek alakultak ki. Petőfi Vörösmarty Mihályt támadó versét a nyilvánosság előtt folytatott vita követte, az Életképek gyors ütemben veszítette el olvasóit és jelentőségét. Jókai decemberben elköszönt, a lap Buda és Pest átadásával, kiürítésével megszűnt.

Megjegyzendő, hogy Lévay József betartotta ígéretét. A *Mi csendül meg?* című költemény rövidesen megjelent a Budapesti Viszhangban, az összes verset (legalábbis a Lévay birtokában lévő verseket) tartalmazó kis könyv azonban 34 évet váratott magára.

7. Budapesti Viszhang, 1854. szeptember 19. második félév. XII. 400.p.
8. A magyar sajtó története I. 1705-1848, (Szerk. Kókay György) Bp., 1979, Akadémiai, 626.

Lévay József kötete a Bozzayval foglalkozó irodalom alapműve. Lévay a költő diákkori barátja, kényszerű katonáskodása idején levelező partnere. Ő őrizte meg és adta közre verseinek és leveleinek jelentős részét. Ismerte Bozzay apját és bátyját, nyilván hallott a gyermekkoráról is. Amit Bozzay gyermekkoráról, családi viszonyairól tudunk, az tőle származik. Más forrás nem lévén, az utódok mindent átvettek tőle.

Az utóbbi húsz évben révfülöpi és zánkai helytörténészek kimutattak néhány, a Bozzayval foglalkozó irodalomban közkeletű, Lévaytól származó tévedést. Ezek édesanyja halálának időpontjával, az Életképekben megjelent írásainak datálásával és 1848-as tevékenységével kapcsolatosak.

Hogy Bozzay Pálról nem feledkeztünk meg, az elsősorban a helytörténészeknek köszönhető. Mindenekelőtt Benke László egykori révfülöpi iskolaigazgatónak, aki 1976-ban elevenítette fel Bozzay emlékét. Tanítványai körében Bozzay-kultuszt alakított ki a költő 48-as szerepére, honvéd szolgálatára, tragikus sorsára építve. Az ő figyelmét Szalai Imre hívta fel a költőre. Szalai, aki 1929-ben Radnóti Miklóssal együtt szerkesztette a Kortárs című folyóiratot, személyesen is érintett volt Bozzay-ügyben. Ugyanabban a kővágóörsi házban született 1894-ben, ahol 1829-ben Bozzay Pál. Az épületet dr. Lakatos Vince, a keszthelyi premontrei gimnázium tanára azonosította Bozzay Pál (Egy elfelejtett költőről) címmel a Balatonvidék című lapban 1902. február 23-án megjelent írásában.[9] Benke Lászlótól vezet az út a mához is. Az ő eredményeit fejlesztették tovább Poór Ferenc, T. Horváth Lajos, P. Miklós Tamás és e sorok írójának publikációi. Zánkán kegyelettel őrzik a költő emlékét, van Bozzay utca, és 1998-ban a helyi általános iskola felvette Bozzay Pál nevét.

Az olvasónak feltűnhetett, hogy a szövegkörnyezettől és a hivatkozott szerzőktől függően ingadozó a költő nevének írása. A nemesi származásra utaló családnév y-nal írandó. Természetesen így viselte nevét Pál is egészen a pesti forradalomig. Ekkor vált szokássá, hogy a liberális érzelmű nemes ifjak néphez kötődésük kifejezésére elhagyták őseik y-ját és i-re cserélték azt. Dr. Jókay Móric, aki nyilván nagy hatással volt Bozzayra, 1848. március 19-én változtatta meg nevét.

9. P. Miklós Tamás: Bozzai Pál (utó)élete Villa Filip 1998. 1. 7. p.

Ha csak divatról lenne szó, Bozzay aligha akart volna ennek megfelelni. Névváltoztatása a szabadsághoz és egyenlőséghez fűződő mély meggyőződésből fakadt. Az Életképekben megjelent publikációi és leveleinek aláírása segítségével dokumentálni tudjuk a változást, illetve a későbbi ingadozást a két névalak között.

Az Életképekben 1848. március 5-én jelent meg első költeménye. Az *Adjatok egy jó szót* aláírása Bozzay. A következő vers, a Miért fénylik a csillag? című, május 14-én látott napvilágot, itt már i-vel írja a nevét. Ez folytatódik hét megjelenésen keresztül, mígnem október 15-én a *Ha múltba tévelyeg...* című vers aláírása ismét az y-os változat. Ez a költemény 1847-ben született, és szinte bizonyosan elfeküdt Jókai fiókjában. Nem is volt aktuális a forradalmi időkben elégikus tartalma. Bozzay ekkor már a harcmezőn, Jókait pedig utolérhette minden szerkesztők réme, a kéziratthiány. Elővette a művet, és az eredeti aláírással leközölte. Mindezt alátámasztja, hogy a november 5-re eső utolsó megjelenést- *Hallgass el!* - ismét az i-s változat jegyzi. A vers március 15-e után keletkezett, a költő búcsúzik a lanttól, kardra cseréli, készül a harcra.

A diákkori levelek aláírása természetesen az y-os változat. Egy Bajza Józseftől június 21-én kapott levél megszólítása azonban: Bozzai úr! Ez döntő bizonyíték arra, hogy a költő neve az irodalmi élet és így a közvélemény számára is az i-s változattal rögzült.

A családtagjaihoz írt levelek aláírása ingadozó. Eleinte minden levelet i-vel ír alá. Ez főleg az apjával szembeni rejtett ellenállásra utal. Amikor azonban tart apja nehezteléséről, visszatér az ősi írásmódra. Akár tudat alatt, akár manipulatív szándékkal tesz így, bepillantást enged lelke mélyére. Utolsó fennmaradt, családjához írt levele bátyjához szól. A költő súlyos beteg, a végsőkig elkeseredett és segítségért könyörög. Aláírása Elekhez írt leveleiben most először y-ra végződik.

Kötetünk, amelyet kezében tart az olvasó, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött, eddig feltáratlan levelekre, újonnan előkerült versekre is támaszkodik, és egy sok szempontú, az új adatokat is feldolgozó életrajzot ad olvasóinak. Emellett most a lehető legteljesebb gyűjteményét kínáljuk életművének: minden versét (14, a Lévay kötetben nem szereplő verssel), egyetlen szépprózáját, és a megmaradt teljes levelezését.

Természetesen nem mondjuk azt, hogy ez a teljes Bozzay-életmű. Nagyon bízunk benne, hogy az idők folyamán még előkerülhetnek lappangó kéziratok, korabeli megjelenések. Mert mi is azt valljuk, amit Lévay József írt az egykori olvasókhoz szólván: „Kárnak tartanám, ha világot látott néhány gyönyörű dala s a kéziratban maradottak feledékenységbe mennének."

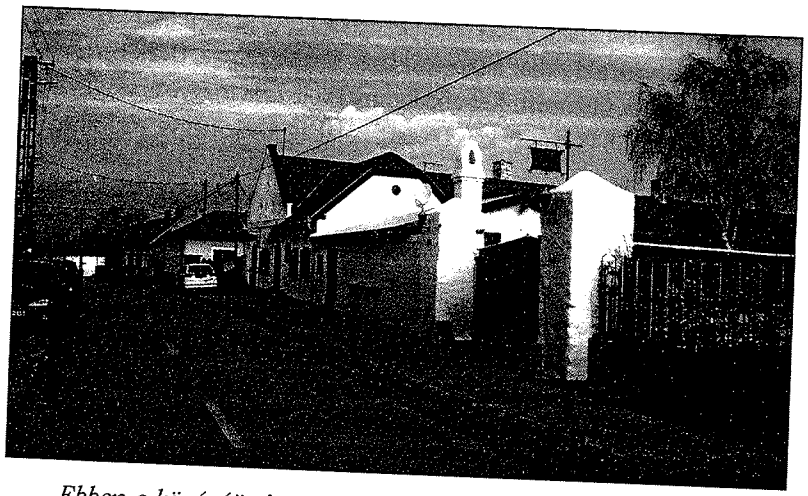

Ebben a kövágóörsi utcában állt egykor Bozzay Pál szülőháza

Élet és mű

Bozzay Pál 1829. január 10-én született az akkor még mezővárosi rangú Kővágóörsön. Édesapja, Bozzay József, győri származású nemesember, ekkor az Esterházy grófok csobánci uradalmának vagyontalan tiszttartója. Édesanyja, Diskay Eszter, egy helybéli tekintélyes nemesi család tagja.

Nem mindennapiak a keresztelőmedence körül állók sem. Keresztapja Kerkápolyi István, aki ekkor a tapolcai járás főszolgabírója, Deák Ferenc zalai baráti köréhez tartozott. Két alkalommal volt Zala megye országgyűlési követe, 1837-től 1848-ban bekövetkezett haláláig a vármegye első alispáni tisztét töltötte be.

A keresztelési szertartást Horváth Zsigmond (1782-1845) evangélikus lelkész végezte, aki maga is író ember volt. Utazási, pedagógiai és nyelvészeti témájú műveket jelentetett meg. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, fiatal korában külföldi tanulmányai során Weimarban felkereste Goethét, Schillert, Herdert is.

A kővágóörsi evangélikus gyülekezet jó állapotban megőrzött születési, házassági és halotti anyakönyvei bepillantást engednek a család életébe. A szülők 1827. január 16-án kötöttek házasságot, a nagyszülők néhai Bozzay János és Lang Erzsébet, illetve Diskay Ferenc inspektor és néhai Berzsenyi Klára. A házasságkötés és Pál születése közötti két évben született az első fiú, Elek, aki ismeretlen okból nem szerepel az anyakönyvben. (Feltehetően más településen született.) Életkorának megbecslése azonban nem jelenthet gondot, egy évvel volt idősebb öccsénél.

A fiatal család életét derékba törte az anya korai halála. Diskay Eszter 24 éves korában, 1830. november 22-én tüdővészben meghalt. Pál ekkor még nem volt kétéves, felnőtt korában talán egyetlen emlékfoszlányt sem őrzött édesanyjáról. Lévay József legelterjedtebb tévedése szerint Bozzay

„születésével mindjárt árván maradt. Édesanyja saját élete árán adott neki életet."[10] Reménytelen találgatásokba bocsátkozni a tévedés okáról, annyi azonban bizonyos, hogy Bozzay is alaposan hozzájárult a zavar kialakulásához. *A temető árnyai* című versében így ír:

Születésemnek s halálodnak
Egy éve, egy ugyanegy éve van
Neked békét hozó
Nekem boldogtalan
Te aki túl vagy a felleges égen
Szólj mit válaszoljak ez év ünnepében?
Hallgatsz; a kő hangot nem ad
Nehéz a felelet,
Gyászoljam a halálodat
Vagy a születésemet?

Lévay szerint a különc apa rideg családi környezetben nevelte gyermekeit, ez visszahúzódóvá tette az anyai szeretet nélkül felnövő fiút. Evangélikus vallású lévén, ebben a korban természetes volt, hogy evangélikus iskolába kellett járnia Bozzay Pálnak is.[11] A fejlett evangélikus oktatási rendszer négy szintből állt. Minden gyülekezetnek volt (elvileg), alapfokú oktatása, ahol írni, olvasni tanítottak, és megismertették a hit alaptételeit. Ha nem volt tanító, akkor a lelkész foglalkozott a gyerekekkel. Ezután következett a kisgimnázium, ahol az alaktan mellett szintaxissal, azaz mondattannal is foglalkoztak. A következő szint a Lateinschule, a grammatika, a latin nyelv és a retorika oktatásával. Néhány kiemelkedő iskolában filozófiát és teológiát is oktattak, ezek átmenetet képeztek a közép- és felsőfok között, ezeket nevezték líceumnak. Ilyen iskola volt a pozsonyi is, ahová Bozzayt apja beíratta. Lévay úgy tudja, hogy már itt megmutatkozott az irodalom iránti

10. Bozzai Pál irodalmi hagyományai, Budapest, 1886. Franklin, 3. p. (A továbbiakban: Bozzai)
11. Egyetlen megmaradt gyermekkori dokumentuma a nemrégen előkerült bibliája, amelyben ott szerepel saját bejegyzésű két mondata: „Bozzay Pál könve, 1840"; „Bozzay Pál könve, ha el veszik, elől adassik, 1842 esztendőben." A könyv a zánkai Bozzay Pál iskola féltett kincse.

vonzódása, verseket írt, részt vett az önképzőkör munkájában, ahol magyar írók műveit tanulmányozták, és a szavalásban gyakorolták magukat.

Pozsonyból Késmárkra vitt az útja, az ottani evangélikus líceum akadémiai tagozatára jogot tanulni az 1845/46-os és 1846/47-es tanévekben. Ekkor Bozzay Pál tizenhat éves, vele volt a bátyja, Elek is. Késmárkon 1805-ben alakult meg a jogi tanszék, ezzel bevonult a főiskolai szintű oktatást biztosító intézmények közé. Bozzayra nagy hatást gyakorolt tanára,Hunfalvy Pál. Hunfalvy 1842-ben lépett be a líceumba tanítani, 1846-tól az iskola igazgatója. Jelentős tudós, a magyarországi finnugorisztika egyik megteremtője. Késmárkon jogtudományt tanított, Bozzay azonban nem ezért nézett fel rá. A latin nyelvű tanintézetben magyarul tartotta óráit, Magyar Társaságot alapított, ahol a diákok önálló munkáikat olvasták fel.[12] Lévay különös hangsúllyal szól a fiatal Bozzay tanára iránt érzett szeretetéről és bizalmáról, illetve arról, hogy többet foglalkozott az irodalommal, mint jogi tanulmányaival. Bizonyosra vehetjük, hogy Bozzay is részt vett a társaság munkájában, onnan származik ragaszkodása.

A késmárki diákéletről Podmaniczky Frigyes naplójából értesülhetünk.[13] Podmaniczky. 1842-ben érkezett ide, addigi magántanárát, Hunfalvy Pált követve, és 1843-ban fejezte be tanulmányait. Így ítéli meg a várost: „Kedélyes, polgári, egyszerű viszonyok" jellemzik. A végzős diákok száma 90 körül lehetett. Hunfalvy azonnal különféle egyleteket szervezett, amelyekkel: „részint az erkölcsök szelídítését, részben pedig s főleg a nemzetiség [értsd magyar nemzeti szellem] nemesebb irányban való kifejtését előmozdíthatni reménylette."

Pedagógiai céljainak s elveinek megfelelőn Hunfalvy három egyletet szervezett a diákok számára. Az első az „elharapozó féktelen káromkodást" volt hivatva megszüntetni. A második „egy magyar egylet, melynek kebelében komolyabb irányú, politikai, jogi, közművelődési tanulmányok olvastattak fel, s vétettek tárgyalás alá." A harmadik pedig egy zeneegylet volt, itt hangszerekkel ismerkedtek. Mindezektől remélte Hunfalvy, összegzi

12. Bruckner Éva: Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum = Polgári Szemle 2016. dec.. 4-6. sz.

13. Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei, Budapest, 1984, Helikon, 126-129.p.

Késmárk látképe

A késmárki liceum régi és új épülete

Podmaniczky, hogy a diákság „az unalom, a semmittevés csábjainak nem volt annyira kitéve."

A másik nagy késmárki találkozás Lévay Józsefhez fűzte. Haláláig tartó barátság alakult ki köztük. Lévay, a későbbi elismert költő és műfordító három évvel idősebb, de összeköti őket a közös érdeklődés: az irodalom szeretete és a vágy, hogy sikeres, a kor patetikus stílusában fogalmazva, dicsőséges költői pályát fussanak be. Ezt az elszántságot tükrözi Bozzay Pál Késmárkon, 1846-ban született programalkotó költeménye, *Az ifjú világa*, mely egyszerre mutatja a kor hangulatát és egy világmegváltó szándékú tizenhét éves fiú nagyratörő vágyait.

„....Szabad vagy, lelkemnek minden szárnyalása;
Szellemem! Mely nem tűrsz láncoló korlátot,
Légy olyan, mint az egek villámlása
S tedd le most is bátran első áldozásod...
Lángol már az oltár, fölszáll már az ének,
Első, a szabadság magas istenének..."

Bár szabad a lélek, és szárnyalna a szabadság felé, az anyagi világ kijózanít. Lakni kell a Kővágóörstől nagyon távoli Késmárkon, enni kell, ruha kell, kellene egy kis öröm is, mindez pénzbe kerül. A pénz egyetlen forrása az apa, a biblikus komolysággal Atyának nevezett Bozzay József. A függőség keserves, megalkuvásra kényszerít. Elek és Pál apjuk megkérdezése nélkül új helyre költöznek, ételt fogadóból hozatnak, titkolóznak, viselniük kell a következményeket.[14] A második tanévben Pál megint elkövet valamit, amiért atyja kitagadással fenyegeti. Világgá akar menni, de ehhez is pénz kellene, adósságai vannak, honnan kérhetne máshonnan, mint Kővágóörsről. Nagy bajban lehet, mert még a tanévzáró mulatságokat is elmulasztja, Lévay barátjától értesül az ottani eseményekről, tőle tudja meg, hogy

14. Lehet, hogy olyan körülmények között éltek, amit Krúdy, aki maga is szepességi diák volt, így írt le, s amely nemigen kedvezett a sikeres tanulásnak: „Késmárkon a diákkamrákban öt-hat fiú tanult együtt, elég volt, ha csak egyik hajolt közülük a szorgalmas tanulás felé, az vitte magával a többit is." = Utazás a Szepességben, Miskolc, 1998. Felsőmagyarország kiadó, 5.p.

a többiekkel szelíden bántak. Apjához írt levelei ekkor is, később is tiszteletlettudóak, udvariasak, de érződik bennük valamilyen feszélyezettség, kényszeredettség. Egészen bizonyos, hogy mindezek alapja a család gazdasági helyzete. Ámbár erről nincsenek érdemi adataink, de éppen ezekből a levelekből is látszik, örök konfliktus marad közöttük a folytonos pénzkérés.[15]

Késmárk fordulópont Bozzay Pál életútjának felidézésében. Eddig Lévay visszaemlékezése az egyetlen forrás, ezután a levelek apró megjegyzései alapján haladhatunk. Paradoxon, hogy éppen az ő levelei alapján kell kétségbe vonni néhány saját állítását.

Bozzay Pált Késmárkról való menekülésszerű távozása után Gulácson találjuk 1847 nyarán. Jogi gyakorlatot teljesített, patvarista volt, részt vett Zala megye politikai küzdelmeiben. Zalaegerszegen 1847. június 15-én volt a megyei választás, amikor némi csetepaté árán a liberálisok legyőzték a pecsovicsoknak gúnyolt konzervatívokat.

Tervezte, hogy verseinek legjavát a Jókai Mór keze alatt újjászülető Életképeknek küldi. Lelkesedett a Jókai által átvett és átformált lapért. Lévaynak írta: "Olvastad az Életképek tegnap megjelent új félévi első számát? Ezen az egy számon egész megdicsőülés uralkodik. Csupa láng és forrás, pezsgés. Nem tudom, nem fog-e lankadni, mint minden a magyar ég alatt."[16] Jókainak megtetszettek az ifjú költő versei. Az Életképek 1848. február 7-i számában a következő szerkesztői üzenet olvasható: "Bozzay Pál versei elfogadtatnak, szép költői emelkedettség látszik bennök, ily nemes ihlet-szülte költeményeket mindenkor szívesen veendünk."

És bekövetkezett a csoda, amelyre Bozzay Pál oly nagyon vágyott. Március 5-én az Életképek leközölte *Adjatok egy jó szót* című versét. Új magyar költő született.

Látom én a multat szendergő porában,
Látom a jövendőt – ennyit látni sok -
Látom a jövendőt csecsemő korában;
Adjatok egy jó szót rá ti századok!

15. További kutatást igényel majd a Bozzay család birtokviszonyainak, vagyoni helyzetének, egzisztenciális létének a kiderítése.

16. Bozzay Pál Lévay Józsefnek 1847. július 5.

Lévay írja Bozzay Pál életéről: „1847-ben a pozsonyi országgyűlésen mint gyakornok ő is részt vett s 1848-ban az országgyűléssel együtt ő is Pestre költözött, ahol atyja már állandóan lakott."[17]

A Bozzayról szóló szakirodalom ezt az állítást átvette, pedig ennek egy része biztosan nem igaz. A magyar országgyűlést 1848. április 11-én rekesztették be, a népképviseleti országgyűlést július 5-én nyitották meg Pesten. Lévay, aki 1847 nyarától Szemere Bertalan írnokaként Pozsonyban dolgozott, 1848. március 3-án írt barátjának Pestre, a címzés a következő: „Bozzay Pál úrnak a Fillinger-kávéházban Pesten." A Fillinger kávéházat az utókor Pilvaxként ismeri, ekkor éppen Fillinger János bérelte. Tehát Bozzay Pált a Fillingerben ismerték, gyakran járhatott oda, ha bízni lehetett benne, hogy megkapja a levelet. Hamary Dánieltől tudjuk, hogy márciusban részt vett a forradalmi eseményekben: „ mintegy 6 óra tájt estve átjőve a kávéházba a „ közvélemény asztala" körül letelepedtek, részint állva maradtak: Petőfi. Jókai, Bulyovszki, Vasvári, Sükei, Oroszhegyi, Hamary, Telepy György, Bozzay Pál."[18]

Mindebből következik, hogy Bozzay legalább 1848 februárjától Pesten élt. Elhisszük Lévaynak, hogy apja már korábban Pestre költözött Kővágóörsről, de biztosan téves az az állítás, hogy Bozzay Pál az országgyűléssel érkezett Pestre. Ennek legkorábbi időpontja egyébként is a kormány székhelyének Pestre helyezése lehetne, amely április 14-én történt. Mindezek alapján kétségbe vonható, hogy Bozzay Pozsonyban valamelyik Zala megyei képviselő segédjeként dolgozott volna. Egyetlen eddig feltárt adat, a levelezés egyetlen megjegyzése sem szól erről, ennek ellenére persze igaz is lehet. További levéltári kutatómunka tehetne igazságot.

Vajon hogyan került kapcsolatba Bozzay a márciusi fiatalokkal, Petőfi körével, a Pilvaxban összegyűlő forradalmárokkal? Több mint feltételezés, hogy az Életképek szerkesztőségén keresztül, hiszen a folyóiratban publikáló írók és a pilvaxosok társasága között nagy az átfedés. Hívjuk ide tanúnak Jókai Mórt, aki későbbi éltében oly sokszor emlékezik vissza erre a napra, e nemzedék legszebb napjára. „Másnap reggel négyen jöttünk ösz-

17. Bozzai: 6.p..

18. Hazánk, 1886. VI., 470- 473 p.. Hamary Dániel (1826-1892), 1848-49 katonája, tüzér főhadnagy, később pedig kiváló orvos lett.

A Pilvax kávéház

sze a kitűzött találkozó helyen: Petőfi, Vasvári, Bulyovszky és én; de többi társaink Degré, Bozzay, Vajda János, Sükey, Pálffy Albert, Emődy, Oroszhegyi, Dobsa a Pilvax-kávéházban vártak reánk, az úgynevezett közvélemény asztalánál."[19]

Bozzayt elragadták érzelmei és a forradalmi események. Lelkesítő, harcra hívó verset jelentetett meg július 9-én *Induló* címmel.

Csatára fel, csatára fel!
Zászlónk felett, mint égi jel,
A diadal kirontó fénye
És a hazának biztató reménye

Kivívni sértett jogaid
Mi vagyunk édes fiaid,
Kiket tápláltál nappal, éjjel
Az anyaszeretet meleg tejével.

19. Jókai Mór: A márciusi fiatalság = Írói arcképek, Budapest, 1993. Unikornis, 116.p. Majd ugyanitt megjegyzi, tévesen, de megbocsátható tévedéssel, hiszen hősi halált ajándékoz Bozzaynak: „...a közöttünk legifjabb költő, a szép tehetségű Bozzai, ki még az aldunai harcok alatt esett el. Alig volt húsz éves." (120.p.)

Bozzay Pál leveleit és korábbi műveit olvasva biztosak lehetünk abban, hogy itt nem egy költői gesztusról, divatos lelkesültségről van szó. Meggyőződését foglalta versbe, és tovább is ment, levonta a végső és bizony végzetes következtetést a *Hallgass el!* című versben.

Hogy mi fekszik szívemen,
Többé el nem mondom:
Hallgass el most énekem,
Hallgass el most lantom!

Szívem téged szeret
Éltessen halálban
Ott leszek hazám! Veled
A vész órájában.
A tiéd lesz életem,
Míg karom bírandóm,
Hallgass el hát énekem,
Hallgass el most lantom!

A vers november 5-én jelent meg az Életképekben, Bozzay pedig – nem tudjuk, mikor – belépett a honvédseregbe. Ugyanúgy döntött, mint a márciusi ifjak többsége, akik szintén a csatateret választották a szavak után. Mint majd kitérünk rá, a harcok sűrűjébe került, aligha volt ideje és kedve verset írni. A hallgatás ideje maga a szabadságharc ideje, egy esztendő, legalábbis a következő ismert költemény keletkezésének ideje már 1849. október 12., helyszíne Königgrätz. Ekkor Bozzay már az osztrák hadseregbe kényszerrel besorolt katona. Amint említettük, Bozzay önkéntes harcba lépése nem példátlan, sokan megtették kor- és pályatársai közül, ezzel együtt azonban példaadó az elv és a gyakorlat tiszteletre méltó egysége, egy patetikus korszak patetikus tette.

Itt kellene felidézni, mit tudunk személyéről, tulajdonságairól. Sajnos nagyon keveset, s az is bizonytalan. Tudjuk, hogy ekkor 19. évét tölti, nyúlánk, gyenge testalkatú. Természete visszahúzódó, lányos szerénység jellemzi. Mindez természetesen Lévaytól származik, aki jól ismerte őt. Ezen

ÉLETKÉPEK.

SZERKESZTI és KIADJA

FRANKENBURG ADOLF.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN.

NYOMATOTT LANDERER és HECKENASTNÁL.

MDCCCXLIX.

A híres hetilap, amelyben 1848-ban megjelennek Bozzay Pál versei is

tulajdonságok keveréke nem ígér sok jót a harctérre induló ifjúnak, mint ahogy ismert, szenvedésen kívül nem is hozott mást számára.

Nem tudni, mikor, hol lépett be a honvédseregbe, melyik egység katonája lett. Bár később leveleiben találunk erre vonatkozó adatokat, a harcokról közvetlenül egyetlen sort sem írt. Ez talán azzal magyarázható, hogy a császári hadseregben a leveleket felbontották, ellenőrizték. Nyilván nem akart eljárásra okot adni sem maga, sem egykori bajtársai ellen.

Ennek ellenére néhány elejtett megjegyzés, felbukkanó városnév és a szabadságharc történetét feldolgozó gazdag szakirodalom némi támpontot nyújtanak a katonai pályafutás titkainak kibogozására.

Lévaynak írta Josephstadtból 1850. május 11-én kelt levelében: „Két barátom volt egész katonáskodásom alatt. Egyiket az oldalam mellől lőtték ki Iglón..." Az elhíresült „iglói rajtaütés" 1849. február 3-án történt.

A magyar kézen lévő Iglót az osztrákok egy kisebb egységgel hajnalban meglepetésszerűen megtámadták. Nagy zavart okoztak, de a túlerőben lévő magyarok végül felülkerekedtek, az osztrákok tüzérségük hátrahagyásával elmenekültek. A magyar sereget felkészületlenül érte a támadás, sok halottat veszítettek, Bozzay egységében is volt veszteség. A Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet honlapja szerint az Iglón felállított emlékmű gondozói 67 elesett honvédről tudnak. Ekkor a parancsnoka Guyon Richárd, francia főnemesi származású ezredes volt.

Bozzay, ha mindvégig ebben a seregtestben volt, akkor a 13. honvédzászlóaljban szolgálhatott, mivel ez volt az egyetlen alakulat a Guyon-hadosztályban, ami ott volt Iglónál.[20] Jaskula Antal szintén a 13. honvédzászlóaljban szolgált. Emlékezéseiben Bozzayt ugyan nem említi, de a menetvonal és a tartalom alapján egészen valószínű, hogy Bozzay is ennél az alakulatnál szolgált. Egy másik iglói honvéd nevét is tudjuk, aki szintén leírja az összecsapást, igaz, ekkor ő már őrmester, Perlaky Gézának hívták. Sajnos, ő sem említi Bozzayt (ugyan miért is ismerne egy honvédet a sok közül), viszont szinte ott láthatjuk az ifjú költőt a városban. Átéljük, miként fogadták őket nagy örömmel a városi polgárok, s miként tértek pihenőre, holott a parancs úgy szólt, hogy senki nem vetkőzhet le, riadókészültség van. Persze a fáradt katonák ledőltek pihenni, ezért is érte őket váratlanul és felkészületlenül a roham, amelyet ugyan visszavertek az egész éjjel tartó harcban, de sok volt a veszteségük. De végül sikerült nekik „egy ágyút, két muníciós szekeret és sok ezer röppentyűt elfoglalni. Ezek a röppentyűk legelsők voltak a magyar táborban."[21]

Guyon hadteste az iglói rajtaütés után két nappal, február 5-én áttört a Branyiszkói- hágón, ezzel lehetővé téve a magyar erők egyesítését és a tavaszi hadjárat megindítását. (Perlaky Géza említett naplójában ezt a harci eseményt is a szemtanú hitelével leírva olvashatjuk, miközben Bozzay Pált keressük a hősök között.) Guyon és Görgey rossz viszonyban voltak egymással, ellentétük sok zavart okozott a hadvezetésben. Görgey a hadsereg

20. Hermann Róbert szíves közlése alapján, aki segített rekonstruálni Bozzay szereplését a nemzeti seregben.

21. H. Szabó Lajos: Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából, Pápa, 1898,

átszervezésekor, március 7-én feloszlatta Guyon hadosztályát, és a többi hadosztály feltöltésére fordította.

Mivel ez így történt, akkor már nem találjuk Bozzayt a Görgey-hadtestben, a VII. hadtestben, hanem beosztották a IX. hadtestbe. Így valóban átvonulhatott Cegléden 1849 júliusában, amint a tényt, mármint a ceglédi átvonulást egyik levelében ő maga is említi.

Ha feltételezésünk helytálló, akkor Bozzay Pál igencsak kivette részét a küzdelmekből, csapatával az olyannyira vágyott dicsőséget is megszerezte. Rangot viszont soha nem szerzett, nem találjuk a nevét ezekben a listákban. Egyébként, ha áthelyezéssel került volna új csapatához, az nyilván előléptetéssel történt volna, ilyenről pedig soha nem tett említést.

Az összeomlás felé menetelve Szegeden találjuk. A magyar hadügyminisztérium június 29-én a Tisza-Maros szögét jelölte ki a magyar csapatok egyesülési helyének. Július 2-án Kossuth bejelentette, hogy a kormány és a képviselőház Szegedre teszi át székhelyét. Kossuth július 11-én érkezett Szegedre, a város egy hónapra az ország hadi és politikai központjává vált.

Bozzay 1849. december 31-i levelében arról tudósította apját, hogy Szegeden találkozott testvérével, Elekkel, akit sokáig elveszettnek hitt. Bona Gábor könyve tud egy Bozzay Elekről, aki jogot végzett, és királyi táblai jegyző volt Pesten.[22] A honvédségbe 1848. május 26-án állt be, és végig a délvidéki hadszíntéren szolgált. 1849 január végén már honvéd hadnagy volt, július 14-én Szegeden tartózkodott. Később ügyvéd lett Magyaróváron (1867), és a Pest városi Honvédegylet tagja volt. Magyaróváron hunyt el 1891-ben, haláláról a Vasárnapi Újság tudósított március 22-én. Jelenleg nem bizonyítható, de el sem vethető, hogy az említett Elek lenne Bozzay Pál testvére. Életéről csak pár adatunk van. 1849 után tagja lesz a Moson Megyei Történelmi és Régészeti Egyletnek, valamint a Pozsonyi Evangélikus Egyház és Iskola esperességi ügyészi hivatalát látta el Magyaróváron egészen haláláig.[23]

Az 1849 nyarától a költőnek még hátralévő három esztendejét részletesen ismerjük. Levelei nemcsak hurcoltatásának helyszíneiről,

22. Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban, Budapest, 1998, Heraldika kiadó, 213.p.

23. Evangélikus egyház és iskola, 1891, 29-ik szám, július 18, 237.p.

szolgálatának körülményeiről tudósítanak, de gondolataiba és mindenekelőtt lelki szenvedéseibe is betekintést engednek.

Augusztus 1-jén Dembinszky harc nélkül föladta és kiürítette Szegedet. Bozzay egysége is keleti irányba távozott. Utolsó napjaikban, mielőtt letették volna a fegyvert, a zarándi hegyek között bolyongtak, várták sorsukat. Zaránd megye a Fehér-Körös felső folyásának vidéke Aradtól észak-keletre. A hegyek lábánál fekszik Világos, az augusztus 13-i fegyverletétel helyszíne. Bozzaytól nem tudjuk meg, hogy egysége mikor és hol adta meg magát, mint ahogy azt sem, hogyan kerültek mintegy 200 kilométerrel délebbre, Karánsebesre. Tény, hogy augusztus 23-án indultak fogolyként a 100 kilométernyire fekvő Temesvárra, ahol nyolc napot vesztegeltek. Temesvárról szeptember másodikán indult a gyalogmenet nyugati irányba. Perlaszon és Titelen keresztül – a Duna–Tisza összefolyásának vidékén – haladva, Vukovárnál érték el a Dunát, ahol átkeltek a folyamon. A Drávához Eszéknél értek szeptember 18-án, majd a folyó mentén haladva Verőcén keresztül Pettauba érkeztek. Ez már a mai Szlovénia, Ptuj városa a Dráva mellett. Bozzayék innen Bécs felé indultak, ahová Bruckon (Királyhida) keresztül érkeztek meg. Bécsben ért véget az utazás gyötrelmes szakasza, mert innen vasúttal szállították őket tovább Csehország irányába.

Van egy hiteles tanúnk, aki együtt menetelt a besorozott Bozzayval ezen a drámai úton. Igaz, nem ismerte őt, de a leírása pontosan megegyezik Bozzay menetút leírásával. Podmaniczky Frigyes írta meg önéletírásában ezt a történetet. Ők augusztus 12-én Világos vára alatt voltak, másnap Gyulára hajtották őket, aztán Aradra gyalogoltak, itt sorozták be. Innen szeptember 2-án indultak Temesvárról. Az oszlopban 360 honvédtiszt és 1200 közkatona menetelt, a porosz gyalogezredbe indultak Josephstadt várába. Perlasz, Titel, Eszék, Verőce, Pettau, Marburg az útvonal, innen már vonaton mentek Bruckba. A tisztek itt maradtak, a legénységet tovább vitték Josephstadtba. Úti élményei olyanok, mint Bozzayé: van ahol megdobálják őket, máshol fenyegetik, nagy ritkán megvendégelik. Őket aztán Itáliába indítják. (Végig, Milánóba érkezésükig az egyik társa Lisznyay Kálmán volt.)[24]

24. A nevek, események, dátumok szinte teljes egészében megegyeznek a visszaemlékezések és Bozzay levélbeni leírásával.

A Lévaynak írt levelekből a hosszú gyalogmenet néhány részletéről is értesülünk. Az út elején nyomorúságos állapotban, lerongyolódva, köpönyeg nélkül volt, Eszékig a szabad ég alatt éjszakázott. A mintegy 2000 fogoly katona között 130 tiszt is volt Görgey seregéből. Közöttük Lisznyai Kálmán költő, a Tízek Társaságának tagja, a márciusi ifjak közismert személyisége, aki látva a személyesen ismert költő- és hadifogolytárs sanyarú helyzetét, segélypénzt szedett össze Bozzay számára. Nem tudjuk, hogy a foglyok mikor lettek hivatalosan az osztrák hadsereg kényszersorozott katonái, de az őrizet az út során annyira megenyhült, hogy Vukováron Bozzay Pál már fogadóban ebédelt. Erről az esetről jegyzi meg, hogy együttérzésből egy helyi ismeretlen kifizette a számláját.

Bécset a vonat Gansendorf irányába hagyta el, Olmützöt (Olomouc) érintve október 12-én érkeztek meg Königgrätzbe, a mai Hradec Kralovéba. Itt négy napot időztek, talán nyugodtabb körülmények között, ha Bozzay Pál ismét versírásba fogott. Königgrätztől Josephstadt (Jaromeř) már nincs messze, ahová Bozzay Pál egysége október 12-én érkezett meg.

Josephstadt nevezetessége a 18. század végén épült hatalmas erődítmény, amelybe 1849-ben a szabadságharc után százával érkeztek kényszerbesorozott magyar katonák. Hajdu Lajos tanítóból lett katona így írta le a várost 1852-ben: „Josephstadt Csehország észak-keleti határán fekvő szép kisváros és váreröd az Elba folyó partján, hol a Metau kis patak – melyben a fürdés katonai fedezet mellett a foglyoknak meg volt engedve – az Elbába szakad. Környéke magaslat, talaja sovány, éghajlata zord, tele hosszú."[25] Itt kezdi meg tehát 8 évre szabott kényszerű katonaéletét a huszadik évét taposó költő. Mindvégig a császári és királyi 39. Don Miguel honvéd gyalogezredben szolgált, amelyet 1756-ban hoztak létre, és a Monarchia szétéséig, 1918-ig küzdött a harctereken.

Josephstadt csak az első állomáshely. A tavasz beköszöntével, 1850. március 12-én Prágától északnyugatra, Teplicbe, a híres fürdővárosba helyezik át alakulatát. Augusztusban rövid időre Prágába küldik „kommandóba", melyet kikapcsolódásként élt meg, de a zsebe nagyon megsínylette. Augusztus 26-án Theresienstadt alatt táboroznak, majd novemberben beköltöznek

25. Labádi Lajos: A szabadságharc szentesi bajnoka = Szentesi Élet, 2011, március 11. 9. sz. (Hajdu Lajos számos kisebb cikkében ét vissza életének e maghatározó szakaszára.)

a félelmetes hírű theresienstadti erődbe. Terezin Prágától északra, az Elba és az Ohre összefolyásánál létesített hatalmas erődítmény körül kialakult város. A várat II. József építtette, és az édesanyjáról, Mária Teréziáról nevezte el. A tél idejére Bozzay alakulatát a rideg várból kivezényelték, és a lakossághoz szállásolták be. Eichwaldban egy vízimalomban kapott szállást, ahol egy levele szerint az ellátáson kívül „különös kedvezésben" is részesült. 1851. február 27-én Teplicben, májusban ismét a theresienstadti erődben találjuk a költőt. Bozzai arra számított, hogy Prágába helyezik át ezredüket, a parancs azonban Innsbruckot jelölte meg új állomáshelyként. Még távolabb az otthontól, még szokatlanabb éghajlat. Prágáig néhány megálló vonattal, onnan megint egy felfoghatatlanul hosszú gyalogmenet. Az útvonal Tábor, Budveis – ma Ceské Budojevice – majd Welteschin (Velesin), október 18-án érnek a tervnek megfelelően Linzbe. Salzburgban vannak október 26-án, Bajorországon átvágva haladnak nyugati irányba, és a kijelölt időpontban, november 3-án érkeznek Innsbruckba.

De térjünk vissza 1849 októberéhez! A harcokba, nélkülözésekbe, a hosszú menetelésbe és egy egész nemzedék legjobb törekvéseinek megsemmisülésébe belefáradt katonák között dúl a betegség, és arat a halál. Bozzay Pál apjának írt levele szerint a két Miguel zászlóaljból 860 ember került kórházba, és „a holtakat temetni nem győzik". December 7-én arról tudósít, hogy ő maga is nagyon beteg volt, állkapcsa feldagadt, felvágták, rengeteg gennyet tisztítottak ki a sebből. November 8-tól december 2-ig volt kórházban, majd ismét, december 8-tól 24-ig. Lévaynak is beszámolt, neki azt írta, hogy tífuszos volt. A következő év februárjában írja apjának, hogy egészsége helyreállt.

A bánásmódra nem panaszkodott. Amíg beteg volt, szolgálatot nem kellett tennie, 1850 tavaszától pedig felmentették a szolgálat (őrség) végzése alól. Több levelében is megemlíti, hogy soha egy rossz szót nem kapott feljebbvalóitól, igaz, okot sem adott rá. Szenvedésének oka a honvágy és a szellemi társ hiánya, a magány.

Ez utóbbit sűrű levelezéssel enyhíti. Lévaynak az irodalomról, lelke fájdalmairól értekezik, leveleket vált apjával és Elekkel is. Apja még ekkor is Pesten lakott, de Bácskába készült munkát vállalni. Lévay többször látta Pesten, de elhagyott állapotban volt, nem szólította meg. Elek Zánkára

költözött, oda kapja leveleit. A két Bozzay fiú nagybátyja, Diskay Jonathán 1849 tavaszán meghalt,[26] lánya, a fiúk unokatestvére, egyedül maradt. Feltételezhető, hogy Elek neki segíthetett a rászakadt gondok megoldásában. 1850 augusztusában az apjuk is Zánkán időzött – nem tudni, meddig –, Pál oda küld neki üdvözletet.

Azt is megtudhatjuk a levelekből, hogy a katonai gyakorlatokon kívül mivel ütötte el idejét a költő. Ha nagyritkán ihlete volt, verset írt, ezek közül néhányat elküldött Lévaynak. Franciául tanult és olvasott, meg volt elégedve előmenetelével. Belekapott az olasz nyelvbe is. Ha tehette, könyvtárba, könyvesboltba járt, újságokból tájékozódott. A seregtől napi három ezüstkrajcárt kapott, ebből jutott kocsmázásra, egy-egy fogadói étkezésre is.

Az eichwaldi malomban töltött tél folyamán ismét betegeskedett. Reuma és két hónapig húzódó folyamatos főfájás gyötörte. Enyhítette szenvedéseit, hogy különös kedvezésben részesült. Talán e női gondoskodás eredményeként próbálkozott német nyelvű versek írásával.

Bozzay Pál érezte, hogy a beláthatatlanul hosszú, nyolcéves szolgálat szellemi megsemmisüléséhez fog vezetni, lemondott a költői pályafutásról. Barátai a távolból tartották benne a lelket. Lévayhoz 1850. április 14-én írt leveléből értesülünk, hogy barátja a szolgálat alóli kiszabadulás lehetőségéről tájékoztatta. Innentől kezdve ez a lehetőség, ez a remény éltette, ez állt gondolatainak és haza írt leveleinek középpontjában. A seregben is elterjedt a hír, később hivatalossá is vált: egy bürokratikus eljárás keretében letett 500 pengő forint ellenében a katona a hadseregből elbocsájtható. És ez nem álhír volt, hanem valóság: Bozzai ezredéből többen is hamarosan szabadultak.

Mennyi pénz volt ez a váltságdíj? A megítélés ezernyi tényezőtől függ, de nézzünk két példát az akkori kereseti viszonyokra! Egy császári főhadnagy lakáspótlékkal kiegészített éves jövedelme éppen 500 forint volt[27], tegyük hozzá: kevés, mert feltételezték, hogy egy úriember a vagyonából is költhet. Amikor Jókai Mór átvette az Életképek szerkesztését, fél évre 700 ezüst pengő forintot kapott Frankenburgtól. Ez viszont igen szép honoráriumnak számított. Bozzay reakcióiból úgy tűnik, akár nagyon sok, akár

26. Poór Ferenc: Bozzay zánkai rokoni szálai = Villa Filip 1998. 1.sz. 13 p..
27. Deák István: Volt egyszer egy tisztikar, Bp., Gondolat, 1993., 150.p..

valahogy előteremthető összeg volt ez a család számára, megígérték neki kiszabadítását. Bozzay Pál számára csigalassúsággal telt az idő, gyötrelmes várakozással minden következő levélig.

Eközben történt valami, amiért apja ismételten megharagudott rá. Bozzay minden vágya volt, hogy hazakerüljön, amikor erre lehetősége nyílt, mégsem élt vele. Apjához 1850. április 9-én írt levelében számolt be arról, hogy a seregen belül Magyarországra induló rendfenntartó erőket toboroztak, úgynevezett gensdermes-t (zsandár), de ő „ezen föltétel alatt" nem akarta látni hazáját. Romantikus, elvhű, szinte heroikus gesztus, az anyagi gondokkal küzdő Bozzay Józsefnek azonban nem nyerhette el a tetszését.

Bátyja, Elek 1850 novemberében meglátogatta Theresienstadtban. Nyilván megegyeztek a kiváltás módjáról és idejéről, mégsem történt semmi. Bozzay leveleiben írói képességeit bevetve érvel, könyörög, ironizál, alig kap választ. Csengei barátjától úgy értesült, hogy a pénz már Eleknél van, ismét semmi. Eleknek küldött utolsó levelében újabb betegségről írt, és keserű szemrehányással jegyezte meg, hogy a kiváltás rövidesen késő lesz... És valóban, jobb karja megdagadt, hogy az írás is nehezére esett. Állapota annyira súlyosbodott, hogy gyógyíthatatlan betegként, 1852. május második felében káplári rendfokozattal leszerelték a császári hadseregből, és hazaküldték Magyarországra.

Levelek híján Bozzay Pál utolsó heteiről kizárólag Lévay Józseftől értesülünk. Hazatérve Magyarországra, elsőként őt látogatta meg Pesten, aki erről így emlékezik: "Most is előttem áll, midőn akkor Pesten bekopogtatott hozzám az én szerencsétlen ifjú barátom, egy szánandó élőképe a nyomornak, hitvány, rendkívül kopott katonaköpenyben, foltos, rongyos bakancsban! Halvány, szenvedő arcán a szabadulás és viszontlátás öröme derengett, szemeiből pedig egyre omlott a könny, úgy, hogy szóhoz sem bírt jutni egyhamar. Nem egy 23 éves ifjút, de egy összetört aggot öleltem keblemre, akinek nemrégen szép barna haja most már csaknem teljesen hófehérré változott."[28]

Néhány nap múlva pihenni és gyógyulni Zánkára utazott testvérbátyjához és unokatestvéréhez, Diskay Ludovica Zsuzsannához. Életének utolsó heteit körükben töltötte, s a családi gondoskodás ellenére 1852. július 24-én délután egy órakor elhunyt.

28. Bozzai: i.m.8. p.

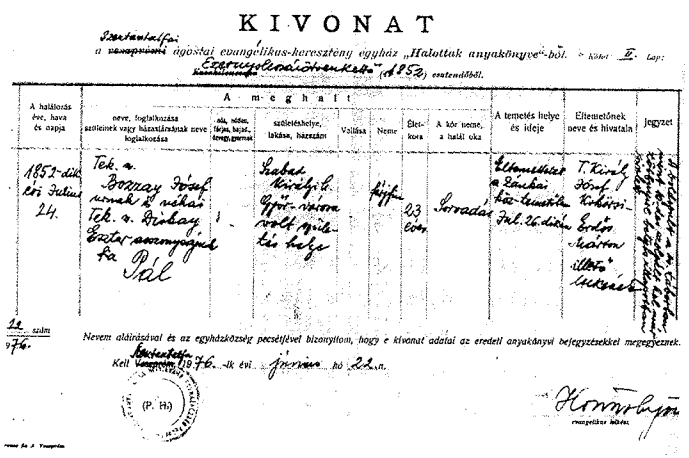

KIVONAT

Szentantalfai
a ágostai evangélikus-hitvallású egyház „Halottak anyakönyve"-ből. Kötet II. Lap:
Esperesi kerület (1852) esztendőből.

A halálozás éve, hava és napja	A megh a l t						A temetés helye és ideje	Elteme tőnek neve és hivatala	Jegyzet
	neve, foglalkozása szülőinek vagy házastársának neve foglalkozása	nős, nőtl., özv., hajadon, leány, gyermek	születésének helye, lakása, házszám	Vallása	Neme	Életkora	A kór neme, a halál oka			
1852-dik évi Julius 24.	Tek. n. Bozzay József urnak fő vadászmester Tek. n. Bozzay Zsuzsanna asszonyságnak fia Pál	Szabad	Kővágó-Örs-városban volt gyülekezeti helyen	ág. hitv. evang.	férfi	23 éves	Sorvadás	Elteme tőtt a Zánkai ház-temetőben Jul. 26-dik	T. Kiss J. főtanító Kubinyi Endre Sándor illető tanuk	

22 szám 1876.

Nevem aláírásával és az egyházközség pecsétjével bizonyítom, hogy e kivonat adatai az eredeti anyakönyvi bejegyzésekkel megegyeznek.

Kelt [illegible] 1876. ik évi június hó 22-én.

(P. H.)

evangelikus lelkész.

Bejegyzés Bozzay Pál elhunytáról a szentantalfai halotti anyakönyvben

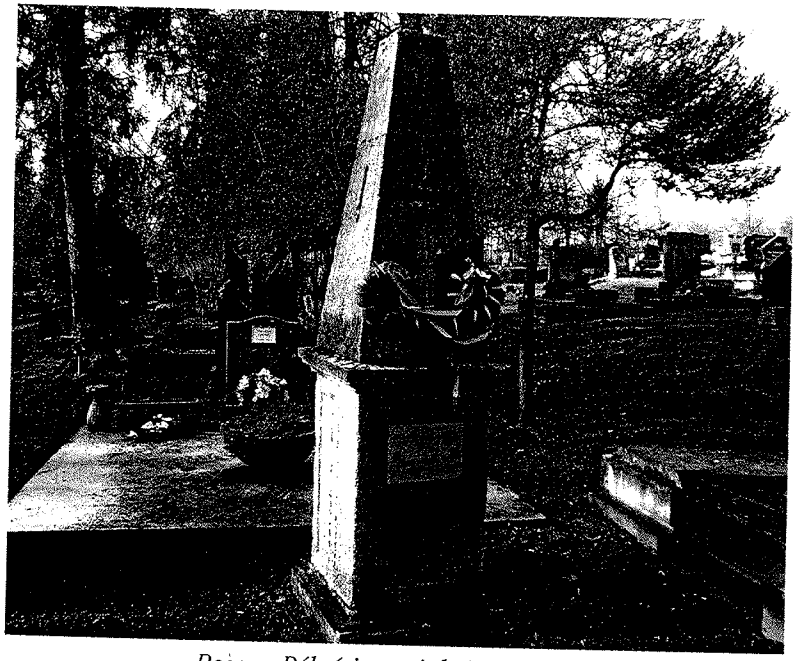

Bozzay Pál sírja a zánkai temetőben

A halál oka a szentantalfalvi[29] halotti anyakönyv szerint sorvadás, mai szóval tüdő tuberkulózis. A zánkai köztemetőben kísérték utolsó útjára július 26-án, a szertartást Király József kővágóörsi és Erdős Márton szentantalfai evangélikus lelkészek végezték. Sírjára utóbb – feltételezés szerint – Ludovika Zsuzsanna állíttatott obeliszket. A zánkai Bozzay Pál Általános Iskola tanulói minden év március 15-én virággal tisztelegnek névadójuk síremléke előtt.

Verseiről szólva kiindulópontként hasznos szem előtt tartani Lévay József véleményét, melyet 1886-ban, elismert költőként, a Kisfaludy Társaság és az Akadémia tagjaként fejtett ki: „Verseit Bozzai, nagyobb részt serdülő ifjúságában írta. Sokat még az iskola falai között, majd onnan kilépte első évében; néhányat osztrák katonaságának súlyos két éve alatt. Nem léphetnek hát ezek fel egy érett, kiforrott tehetség igényével: de azért oly világos jeleit mutatják a hivatásnak, a költői emelkedett érzelemnek, képzelődésnek és kifejezésbeli erőnek, hogy így is némi élvezettel olvashatni ezeket. Szerencsésebb körülmények között, hosszabb, csendesebb idő alatt ízes gyümölcsökkel ajándékozhatta volna meg irodalmunkat ez a szép tehetség, mely most alig egy-két év bimbót és virágot hajtva oly korán elhervadott."[30]

A fenti értékelés több mint 130 éve született, de időtálló, teljes mértékben egyetérthetünk vele. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Lévay-összeállítás 33 verse mellett további 14 olyan került be mostani könyvünkbe, melyek többsége eléri a kor ismert, elismert átlagos művészi színvonalát. Ezek közül három Bozzay halála után (*A bagoly, A hazáért, Egy bűnös imája*) meg is jelent színvonalas hetilapban.[31]

Bozzay Pál egész ifjúságában arra készült, hogy költővé váljon, ez volt életének értelme. Magára költőként és filozófusként tekintett, bízott benne, hogy művei dicsőséget hoznak számára. Becsülettel megtanulta a költői mesterség alapjait, időmértékes és ütemhangsúlyos ritmusban egyaránt képes volt verselni, alkalmanként bonyolult strófaszerkezeteket használt. Diákkori verseire is inkább a komolyság, néha komolykodás jellemző. Néhány versét

29. Ez idő tájt a zánkai evangélikus gyülekezet a szentantalfalviak filiája volt.
30. Bozzai: i.m.9.p.
31. A Vasárnapi Ujságról van szó, lásd a jegyzetekben. Másik három pedig egy 1867-es antológiában, ez is a jegyzetekben olvasható.

leszámítva (*Tableauk, Ki vagyok én?*) hiányzik költészetéből a könnyedség, a játékosság. Kerülte a zeneiséget, a szépen csengő rímeket. Amikor Lévay egyik levelében bírálta rímtechnikáját, Bozzay a következőt válaszolta: „Amit rímelésemről szólsz, meglehet, hogy hiba; hanem édes barátom, én azt gondolom, ebben a rossz, nyomorult világban megjárják az asszonanszok is."[32] A dísztelenség tehát tudatos költői eljárás volt részéről. Verseiben a gondolatiság uralkodik, a költőiséget ezért néha háttérbe szorította.

Bozzay bízott a leírt szó erejében, kortársaihoz hasonlóan a költészetet a társadalmi küzdelem hatékony fegyverének tekintette. Igazi középeurópai romantikus költő abban a tekintetben, hogy nemzedékének tagjaként bízott a közösségi cselekvés értelmében, az élet jobbá tételében. Lelkes volt és pátoszos, ünnepélyessége forradalmi és komor. Önfeláldozása mindennél szilárdabb bizonyíték meggyőződésének őszinteségére.

Már életében is Petőfihez hasonlították. Lévay szerint Petőfinek nagyon tetszett *A dicsőségről* című verse, és azt nyilatkozta, hogy „ettől a gyermektől sokat vár"[33] Néhányan (mint Arany is), azt gondolták, Petőfi rejtőzik a Bozzay név alatt. Ma már nehéz megmondani, mi táplálta ezt az első látásra is téves vélekedést. Bozzay Tisztelője volt a magyar irodalom megújítójának, politikai nézeteiben azonosult is Petőfi népi radikalizmusával. Költészetében azonban nemhogy epigonja, még követője sem volt a népiesség költő-forradalmárának. Bozzay néhány, egyébként sikeres kísérlettől eltekintve, sem szellemiségben, sem formában nem volt népies költő. Az antik formákhoz való vonzódásával és az egész költészetét átható archaikus jelleg mintha a felvilágosodás klasszicista hagyományát őrizte volna, illetve még nem tudott rajta túllépni.

Egy tekintetben azonban szembetűnő a hasonlóság, ez pedig a mindkét költőnél megjelenő látomásos, profetikus hangvétel. Példa erre Petőfinél Az ítélet vagy A XIX. század költői, Bozzaynál pedig *A hatalmasokhoz* című vers és mindenekelőtt a *Kelet könyvei* című prózai alkotás. A hasonlóság oka nagy valószínűséggel külső hatás, a francia de Lamennais, aki nagyon népszerű volt a márciusi ifjak körében, Petőfi is biztosan ismerte. A francia költőről később még lesz szó bővebben.

32. Bozzay levele Lévaynak, Teplic,1850. március. 12.
33. Bozzai i.m. 6. p.

Bozzay költői pályafutása legjobb esetben is kurta hat esztendő. Ha fejlődési ívet kívánunk rajzolni, akkor három szakasz különíthető el az életműben. Ezek pedig a diákkorhoz, a pesti forradalomhoz és a katonasághoz köthetők. Ha hívószavakat keresünk, akkor a felkészülés, az élmény és a szenvedés a legkifejezőbbek. Ezek egyetlen, folyamatos, művészileg egyre emelkedő ívet mutatnak, melynek végén egy igazi költőt találunk.

A diákkori zsengékre átvett gesztusok, felnőttes önbecsülés jellemző. Nagyon komolyan vesz mindent, főleg önmagát. Hosszú, romantikus regéket ír klasszikus metrumban, a forma eluralja a meseszövést (*Kőszál, Sirván*). *A rózsa halála* azonban üde kivétel. Szellemes, sőt erősen erotikus, áthallásos történet, Arany János Toldijától ellesett versforma. Romantikus fikció, de könnyed, kellemes olvasmány. És persze a szerelem. Költő nincs szerelmes versek nélkül, Bozzay is jó párszor nekigyürkőzik. Hiányzik azonban az élmény, a szenvedély és bizony a szenvedés is, melyek pedig szükségesek az igazi szerelmes versekhez. Itt is akad azonban egy nagyszerű kivétel, a *Holdas éjek* négy része közül az első. Romantikus szituáció, remek atmoszféra, érzékletes, szellemes költői képek. Feltételezhetjük, hogy itt valódi élmény munkál a háttérben. Ez Bozzay egyetlen széles körben ismert költeménye. Valaki megzenésítette a verset, amely népszerű lett, ma is éneklik sokan, és nem csak a Balaton-felvidéken. Népdalnak tűnik, a *Holdas éjek* meghozta Bozzay számára az anonim halhatatlanságot.

A következő alkotói szakasz, az élmények kora, 1847 nyarán kezdődik, amikor Bozzay elhatározza, hogy verseit elküldi Jókainak az Életképekbe. Jókai elfogadó szerkesztői üzenete 48 februárjában jelent meg, Bozzay ekkor már Pesten élt. Egyetlen adat, még egy halvány utalás sincs arra, hogy mivel foglalkozott, miből élt. Talán a már korábban Pestre költözött apjánál lakott.

Az Életképekben 1848. március 5-én megjelenő első verse, az *Adjatok egy jó szót* a már említett látnoki hangon szólal meg. A versben beszélő látja a jövendőt, benne megjelenik a „szabadság bűvös-bájos képe", keletre néz, onnan várja a fényt. A vers bizonytalanságot, feszültséget, várakozást tükröz. Bozzay érzékletesen fejezi ki a március eleji napok hangulatát, az Életképek szerkesztői ezért avatták költővé.

A *Miért fénylik a csillag* május 14-én jelent meg, és a benne a győztes forradalom magabiztos, mindenre elszánt katonája von párhuzamot

a csillagok fénye és a kardok vasára sütő „bátorság sugára" között. Gazdagon gyümölcsözik most a diákkorban kemény munkával elsajátított verstani tudás. Ez már igazi költészet, melyben alkalom, tartalom és forma, stílus, mesterségbeli tudás valódi tehetségről árulkodik.

Az igazi elismerést *A dicsőségről* című költemény hozta meg számára. Petőfi elismerése sem véletlen, hiszen költészetének egy jellegzetes motívumát látja viszont, nevezetesen a költőnek az utókor által nagy becsben tartott sírját. A sírbolt a hír és dicsőség márványcsarnoka, mely fölött borostyán nő. A borostyán leveleit a századok tele lehullajtja, de:

Jön a tavasz, ismét virúljatok,
Fejére a szabadság emberének!

Bozzay Pál a szabadság embere. Belekapaszkodik ebbe az önképbe, azonosul vele, a hátralevő rövid életében eszerint cselekszik.

A szabadság embere írta az *Induló* című költeményt is az egyre súlyosbodó helyzet láttán. "Batthyány már májusban elrendelte tízezer nemzetőr toborzását, ez azonban igencsak kevésnek látszott, júniusra azonban olyan helyzet alakult ki, hogy – Deák megfogalmazása szerint –, a felbőszült ellenség minden oldalról berohanással fenyeget, s nincs erőnk, mit elébe állíthatnánk." [34]

E válságos helyzetben az eddig kizárólag személyes lírai én közösségivé válik, többes szám első személyben szól. A haza védelemre szorul, a hadra kelők közösségét a hangsúlyos személyes névmás erősíti: „Kivívni sértett jogaid / Mi vagyunk édes fiaid." A négysoros versszakok jambusos sorai mint harci kürtök harsognak.

Csatára fel, csatára fel!
Zászlónk felett, mint égi jel,
A diadal kirontó fénye
És a hazának biztató reménye.

A forradalmi szakasz utolsó verse a *Hallgass el!* című. Levonja benne a kötelességből fakadó következtetést, leteszi a lantot, és kardot vesz

34. Bertényi Iván – Gyapay Gábor : Magyarország rövid története, Budapest, 1993, 373. p.

a kezébe. Eddig azzal foglalkozott, hogy elénekelte mindazt, ami a szívén feküdt. Ivott bort, szeretett lányt, de lezárult életének e boldog szakasza. Hívja a haza, harcosra van szükség, a hon megszentelt hősévé kíván válni. Lantja húrjait karddal vágja ketté, zengését a kard zord zörgése váltja fel.

Szegény fiatal költő, ki látnok akart lenni! Ebben a versében igazi látnoki sorokat vetett papírra:

S mind az, miért sovárg
Egy még ifjú élet,
Szép öröm! Hervadt virág!
Mostan Isten véled.

Mielőtt rátérnénk a költő utolsó alkotói szakaszának méltatására, teszünk egy rövid filológiai kitérőt. Az Életképek és a fennmaradt kéziratok, valamint a Lévay-kötetben közölt ugyanazon versek szövege között különbségek figyelhetők meg. Lévay nemcsak szerkesztett, de kisebb-nagyobb mértékben belenyúlt a szövegekbe is. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a kötetben leközölt versek többségének nincs meg az eredeti változata, ugyanakkor feltételezhető, hogy a szerkesztő azokon is változtatott, így nem ismerhetjük az autentikus formát. A beavatkozások mértékére nézzünk egy példát!

Életképek	Bozzai Pál irodalmi hagyományai
Pusztaság a világ	Hervadó szerelem
Elmult örömidnek emléke nem éltet Oh hadd szakasszam ki e kinos emléket.	Elmúlt örömidnek emléke nem éltet Oh hadd szakasszam ki e kínos emléket.
Él még bennem, noha illatját nem érzem, Virági elhulltak, tövisétől vérzem	Mert élmény az, noha Illatját nem érzem; Virági elhulltak, Tövisétől vérzem.

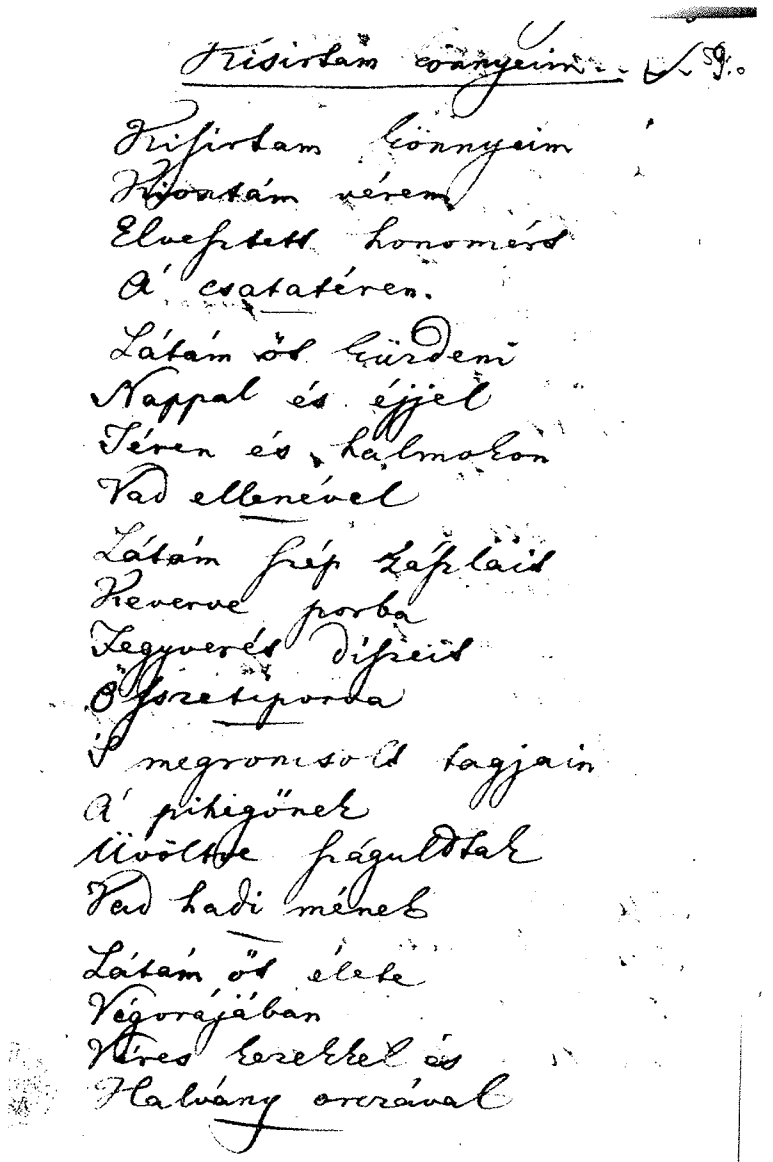
Kisírtam könnyeim...
Kisírtam könnyeim
Hivatám vérem
Elvesztett honomért
A' csatatéren.
Látám őt küzdeni
Nappal és éjjel
Téren és pálmafon
Vad ellenével
Látám fiép szaporán
Reverve porba
Fegyverek díszeit
Ősi testvérbe
S megromlott tagjain
A' pihegőnek
Kivöltve fagyasztak
Vad hadi mének
Látám őt élete
Végvirágában
Véres kezekkel és
Halvány orcával

Bozzay Pál: Kisírtam könnyeim...

Mint látjuk, Lévay kijavította a helyesírási hibákat. Megváltoztatta a címet, mert ízlése ellen való a vers első sorának címbe emelése. Megváltoztatott egy félsort, változott a jelentés is, hiszen nem mindegy, hogy valami él bennem, vagy már csak egy élmény, amire emlékszem. A vers felező tizenkettes sorokból áll, Bozzay ügyelt rá, hogy a hatodik ütem után szóköz legyen. Lévay itt törte meg a sorokat, ezzel akarva-akaratlanul felgyorsította a vers lassú, elégikus hömpölygését, és alapvetően megváltoztatta a vers egész karakterét.

Ezek a változtatások mai szemmel aligha fogadhatók el a szerző áldása nélkül. Ezért ahol lehetőségünk adódott, az eredeti változatot közöljük.

Bozzay Pál költészetének harmadik szakasza a szenvedés jegyében telt. Ami kínozta az embert, az erősítette a költőt. A szenvedés lírikust formált az eszmékkel és versidomokkal birkózó poétából. Költészete elmélyült, verseiben a szenvedő élet és a közelmúlt nemzeti tragédiája a két fő szólam.

Kezdjük a felfoghatatlannal, az elfogadhatatlannal, a totális vereséggel. Nem egy csata veszett el, hanem egy egész korszak legjobbjainak egész életműve, a magyarság minden reménye. Bozzay, bár el volt vágva az otthoni közgondolkodástól, ugyanarra a következtetésre jut, mint a hazaiak: a vereségnek egyetlen oka lehet, az árulás. Az áruló neve pedig Görgey Artúr. Két versben könnyít a lelkén, és rak minden terhet, minden hibát és bűnt a kijelölt bűnbakra: az 1850 áprilisában keletkezett *Görgey* és a júliusban írt *Vészharang* című költeményekben.

Lassan a mítoszok földjére érkezünk. A múltnak hősei is vannak, nemcsak démonai. A hősök legfényesebb csillaga Petőfi Sándor. Bozzay *Petőfihez* című verse 1851-ben született Theresienstadtban, fennmaradt kézirata szerint *P...hez* címen. A költemény kiemeli Petőfit a kortársak sorából, és egy valóságon felüli szférába helyezi, azaz olyasmit művel, amit az utókor Petőfi-kultusznak nevez. Míg azonban az otthoniak a forradalmárt tisztelik, a népvezért, Bozzay csodálatának középpontjában a költő áll. A költőóriás metaforája az üstökös, mely szellemének kifejezője. Ritka jelenség, melyben földi és égi, emberi és isteni egybeforr. Petőfi további jellemző jegyei a madár, mint a szabadság jelképe, illetve az alkotás, immár teremtés értelemben, mert a költő kezében „*életet nyer a sár*".

Bozzay költészetének mélyülése leginkább *Nem esztendők hozzák az időt* című elégikus önjellemzésében mutatható ki. Lévay a vers címét *Végsohajra* változtatva csattanóként kötete végére helyezte. A kiemelt helyet a felismert esztétikai érték indokolta, és valóban, ma is ez a vers tekinthető az utolsó pályaszakasz csúcsának. A költemény 1850 végén Eichwaldban született, a szintén kiváló *Zúg a malom* párjaként.

A költemény eredeti címe fejezi ki jobban tartalmát, hiszen itt nem a fizikai végről van szó, hanem egy tragikus élethelyzetről, melyben előbb a remény hal meg, a test csak utóbb kezd sorvadni.

Nem esztendők hozzák az időt!
Megagg az ember, mint a nyár
Meleg szívvel, forró kebellel,
Ha az idők vihara jár.

Tökéletes, hatásos, megszenvedett tapasztalattal teli verskezdet. A felkiáltó mondat ellentmondást sejtet, mely azonban rövidesen feloldódik, tartalmat nyer. Ha jön a Petőfi-féle „szörnyű idő", akkor az ember hirtelen vénül meg, mint Vörösmarty istene, aki egyszerre őszül meg elborzadva azon, amit a vész dúlta Magyarországon lát. Telitalálat a nyár hasonlat, mikor a vihar egy csapásra vet véget a forróságnak. Igaznak és tragikusnak érzi az olvasó, hogy egy életerejének teljében lévő, huszonegy éves férfi egyszerre megagg, erőtlenné válik. A vers zárlatában az űr kietlensége borul a költőre, életének se célja, se értelme.

Ez a hangulat él tovább az 1851-ben keletkezett *Elhagyatva* című, szintén nagyon kifejező költeményben. Talán ez Bozzay legelkeseredettebb verse. Ebben az időben szembesül azzal, hogy minden remény és ígérgetés ellenére meghiúsulni látszik kiváltása a seregből. Nyomasztó félelem, sejtés gyötri: talán már nem is várják haza? Így születik meg a dac; ha nincs, aki várja, nem is megy."Minek mennél haza? Rossz ott a világ," Szívesen gondol vissza a boldog otthoni emlékekre, de figyelmezteti is magát azonnal: nincs ott már számára hely, az idő eltörölte lépései nyomát, elfeledték. Az ember nélküli világban Istenhez fordul. „Kérd az istent – ember rajtad nem segít ,/ Rövidítse hosszú szenvedéseid!" Bozzay ezzel a versével lejut saját Poklának

legmélyebb bugyrába. Olyan világot fest költeménye, melyből a menekülés a mielőbbi halálon át vezet.

Bozzay Pál utolsó ránk maradt versét Lévay barátjának küldte haza levélben Innsbruckból 1852. május 14-én. Nagyon beteg, nem ír róla barátjának, de szó lehet már alkalmatlanná minősítéséről és a leszerelésről. A *„Mi csendűlt meg?"* kérdéssel talányossá tett verscímre a tartalom válaszol. A remény harangjának hangja az otthoni rónákról egészen a szívéig hatol. Utazó madár a lelke, mely a harangszó árbocán pihen meg. Ezek a szép metaforák mind a szabadulást sejtetik, de a költő nem meri kimondani, nehogy tovalibbenjen a remény. A szabadságra teremtett madár arra vár, hogy repülhessen.

Bozzay költészetének utolsó akkordja a visszanyert életkedvről és a remélt szabadságról szól. Az olvasó szíve pedig összeszorul, hiszen tudja: a költőnek már csak alig több mint egy hónapja van hátra, és minden földi tehertől örökre megszabadul.

Az Életképek bő terjedelemben, négy részletben, folytatásokban[35] közölte Bozzay Pál prózai írását, a *Kelet könyvei*t. Biblikus, látnoki hangú írás, ünnepélyes, erősen archaizáló stílusban. Műfaji besorolása meglehetősen bizonytalan, így jobb híján fogadjuk el Lévay József meghatározását, aki költői elmélkedésnek nevezte. Ugyanő teszi hozzá, hogy Lamennais modorában íródott, „kinek Paroles d' un croyant-ja (Egy hívő szavai) ama napokban korszerű, divatos olvasmánya volt az ifjúságnak."[36]

Felicité Robert de Lamennais katolikus pap, újságíró, író volt, d' Avenir című folyóiratában a népek egységét és az egyetemes boldogság eszményét védelmezte. Állást foglalt az ír, a lengyel és a belga szabadságharc mellett. XVI. Gergely pápa enciklikájában elítélte a lapot, Lamennais az Egy hívő szavai megjelentetésével válaszolt. A bibliai versekben hömpölygő írásban még határozottabb demokratizmussal fogalmazta meg politikai nézeteit, melyek a kereszténységszocializmus előfutárává teszik. A szegények, a gyengék összefogását hirdette a kizsákmányolás, a bérrabság ellen.[37] A pápa kiátkozta 1834-ben, ez még tovább növelte ismertségét és népszerűségét. Több kéziratos fordítás is fennmaradt művéről.

35. Életképek, 1848.24. sz. május 28., 1848. 27.sz., június18., 1848. 5. sz., július 30., 1848.10. sz. szeptember 30.
36. Bozzai : .m.154. p.
37. Világirodalmi lexikon VI. kötet, Budapest, 1979. 886. p.

Megválaszolandó kérdés, hogy Jókai Mór és Petőfi Sándor egy mindeddig három versével jelen lévő költőnek miért adott mindenki másnál nagyobb terjedelmet a kor legkiválóbb szerzőit felvonultató lapban. Mi az, amit ebben az írásban ennyire fontosnak találtak?

A Kelet könyvei 15 fejezetében főleg egy keletről jött próféta beszél, de átveszi a szót a Gonosz, a Nemezis, és egy helyen egy történelmi személy: Thököly Imre is. Az egyes fejezetek számozása folyamatos, a műnek még sincs jól követhető íve, sőt egységes gondolatmenete sem. A megértést tovább rontja a sejtető, szimbolikus fogalmazás és az archaikus nyelv. Ha azonban a szöveget összevetjük az Életképekben megjelent részekkel, és aszerint tagoljuk, akkor látni fogjuk, hogy itt valójában négy gondolati egységről van szó, melyeket az azonos látásmód és stílus köt össze. Az összetartozó részek tehát a következők: I-IV., V-VII., VIII-XI. és XII-XV.

Az egyes részek végső üzenetét a következő módon lehet lakonikus tömörséggel összefoglalni.

I–IV. A legfőbb jó, amiért harcolni kell, az a szabadság. Aki a szabadságért harcol, ura önmagának.

V–VII. Az emberiség sokáig sötétségben és hidegben élt, de feljött az égre három csillag, a szabadság, az egyenlőség és a testvériség. E három csillag a nappá olvadt egybe, eloszlatta a sötétséget, az embereket kiszólította a szolgaságból a szabad életbe.

VIII–XI. A szegény emberek a jogból nem részesülnek, de részt kapnak isten kegyelméből. Az uralkodók bírái népüknek. Egyetlen barátjuk lehet, az igazság, és egyetlen ellenségük, a jogtalanság. Aki ezt megtartja, az üdvözül.

XII–XV. A népeknek nem szabad elfelejteni, hogy ők a hatalom a földön. Meg kell érteniük egymást, mert közeleg a cselekvés órája.

A Kelet könyvei szövegét alaposabban tanulmányozva három fő gondolat bontható ki.

Az első az abszolutizmusellenesség. Bozzay mint szörnyet ábrázolja az önkényuralmat, mely az emberek minden szenvedésének végső okozója. A szerző nem állított alternatívát az elítélt uralmi forma helyébe,

a hallgatás azonban jelen esetben igen beszédes. Republikánizmust sejtet, királynélküliséget, trónfosztást. 1848 májusában-júniusában, a mű publikálásának idején nyílt republikánus programmal előállni provokáció, politikai hiba lett volna. Ebben a rejtett formában azonban még a mérsékelt Jókai is leközölte.

A második gondolat a népi radikalizmus, a szegények képviselete, védelme. Aki ezt a szöveget írta, az nem egy nemesember szemével nézte a világot. Jellemző tény, hogy az Életképekben ekkor hagyta el nevéből a nemesi származásra utaló y-t, és cserélte a polgári i-re.

A harmadik gondolat a honvédelemé. Nagy feladat előtt áll a nemzet, harc várható. Erre minden hazafinak készen kell állnia, fel kell készülnie. A szavak ideje lejárt. A szöveg célja, hogy anyagi erővé, ha tetszik, fegyverré váljon az adott helyzetben.

A Kelet könyvei Petőfi és köre radikalizálódását fejezi ki. Árulkodó, hogy a folyóirat alcíme május 14-e óta Életképek Nép Szava, s a szerkesztők neve a következő módon cserélődött fel: Petőfi, Jókai. Elkezdődött az a folyamat, melynek motorja Petőfi volt, s melyet Jókai nem akart követni, s végső soron kettejük szakításához vezetett.

A Kelet könyvei fentebb említett szerkezeti sajátosságait látva felmerül a gondolat, hogy az eredeti mű sokkal rövidebb volt, talán a negyedik rész után ért véget. A siker hatására, vagy mert Petőfi meglátta benne a lehetőséget, szerkesztői kérésre készültek a további fejezetek. Bárhogy is történt, Bozzay tolla alól fontos és hatásos mű került az Életképek olvasói elé.